

משלי קדם - בשערי בית המדרש¹

ענייני קנין תורה מתוך פסוקי ספר משלי

(פרק כז פסוקים יז-יט)

בְּרִזְלֵי בְּבִרְזֵל יִחַד וְאִישׁ יִחַד פְּנִי-רַעְהוּ: (כז, יז)

ביאור הגר"א:¹

כמו שברזל יחודד בברזל אחר, כן 'ואיש יחד פני רעהו'.
 ואמר 'ברזל בברזל' כי אימתי יחדדו זה את זה, כשהם שניהם חדודים
 כברזל, כמו שאמרו: 'אם ראית תלמיד חכם שהוא קשה כברזל חגריהו על
 מותנך',² לפי שממנו תצא תורה, כמו שנאמר 'ומעז יצא מתוק'.³
 וכן לא יחודדו אלא כששניהם חדודים, כמו שאמרו:⁴ 'את כבר לקישא?
 בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא
 ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי וממילא רווחא שמעתתא'.

דו הפנים של היחד - היחד המחדד

המילה 'יחד' מבארת את המציאות של ברזלים שמחדדים זה את זה. היא מבטאת
 מצד אחד את הדרך להגיע לאותו החידוד, ומאידך גם את עצם החידוד. כלומר,
 היחד שמדובר עליו כאן הוא גם הדרך וגם התוצאה שלה - ההתחדדות.
 כיצד באמת נעשה חידוד בדרך של 'יחד'! כאשר לחץ גורם לשני גופים להיות יחד,
 וכל כך לוחץ עד שגורם לקצת מזה להתקלף וקצת מזה להתקלף. אם כן,
 ההתחדדות היא בעצם השינויים שנעשים במציאות על מנת שתהיה אחדות.
 החלקים הלא מתאימים יורדים, עד ששני הגופים נעשים מתאימים אחד לשני.
 וצריך לשים לב שלמרות ה'יחד' לא כתוב 'ברזל עם ברזל', אלא 'ברזל [שמכה]
 בברזל', כי כל גוף צריך לקבל שינוי מסויים. אך מדובר על שינוי מתואם - 'יחד'.

* נערך ע"י הרב ברוך ספיר על בסיס שכתוב שיעורו של ראש הישיבה, במסגרת העבודה להוצאת
 שיעורי הרב בספר משלי בספר 'משלי קדם'. השיעורים הערוכים לא עברו הגהה ע"י הרב.

1. עפ"י מהדורת הרב משה פיליפ תשס"א.
 2. נוסח זה מבוסס על שני מקורות שונים: התוכן לקוח מתענית ד, א: 'כל תלמיד חכם שאינו
 קשה כברזל - אינו תלמיד חכם'; ואילו הניסוח הוא מקביל לשבת סג, א: 'אם ת"ח נוקם ונוטר
 כנחש הוא - חגרהו על מתניך'.
 3. שופטים יד, יד.
 4. בבלי בבא מציעא פד, א.

בכך באה לידי ביטוי העובדה שהיחד הוא גם האופן - מתוך מכה, אבל מתואמת. עבודת צוות של יחד.

הברזל המחודד שבאדם

עם זאת, ודוקא משום כך - כל אחד מהם הוא קשה כברזל. כי בשביל החידוד צריך דוקא ברזל בברזל. אמנם, בגלל הקושי של הברזל, זו משימה לא פשוטה לחדד אותו. אך הבעיה שיוצר הקושי היא גופא המפתח לפיתרון. מביאים דוקא ברזל אחר, קשה כמוהו, ואז הם מחודדים זה את זה.

ובנמשל: אותם תלמידי חכמים שמחודדים זה את זה, צריכים להיות קשים ומחודדים בעצמם. ככל שהברזל חזק יותר ומחודד יותר - הוא יותר מחודד.

במה באות לידי ביטוי תכונות אלה כאשר מעבירים אותן לאדם?

הקושי זה העקרוני. תלמיד חכם צריך להיות קשה כברזל. המודל הוא משה רבנו, שהולך תמיד עם העקרון, וכל דבר במציאות מתכופף מפניו.

הברזל הוא היפוך המים - הרכים, הנוזלים, המקבלים כל צורה. התלמיד חכם הוא כמשה רבנו - משוי מן המים, בוקע את הים.

תלמיד חכם הוא איש הצורה, איש השכל, איש העיקרון. 'רבן מלכי'⁵ והם מייצגים את מלכות הדעת והעקרון ללא התכופפות. איש הדעת הוא מחודד, מלוטש, מעובד. הוא למד, קנה את מה שלמד, שכלל אותו, וחי אותו. לאחר שעבד את העיבודים שלו, העקרוניות שלו הוציאה את פירותיה, בצורה של בחינות התורה המתיישמות בחייו.

מקומו של היחד בברזל ובאדם

לכאורה, נראה שחלקו הראשון של הפסוק הוא משל, אשר מתבאר בחלקו השני. אולם, אם כן, בנמשל שבפסוק ישנו שינוי מסויים.

במשל אמר שלמה 'ברזל בברזל יחד', אך בנמשל של האנשים לא כתוב 'איש ברעהו יחד'. הדברים כתובים בסדר אחר: 'ואיש יחד פני רעהו'. ניסוח זה הוא סתום.

יש לבאר את השינוי: כדי להשיג את היחד בברזל היה צורך במישהו שיבוא ויחבר אותם ביחד באופן מתוכנן ומתואם, ואז מתחודדים הברזלים זה בזה. רק בעבודת צוות משיגים את המכה הערוכה, שמביאה את החידוד.

לעומת זאת, כאשר מדובר באנשים, צריך שהאיש יהיה 'יחד' עוד לפני שבא במגע כלשהו עם השני. ובעצם למדנו שאת היחד שבין האנשים ניתן להשיג עוד קודם למפגש. אדם יכול להיות איש של יחד עוד לפני שיצא מביתו. תלמיד חכם איכותי, עקרוני, חכם ומחודד, הוא במגמה של יחד, והוא חי את היחד הזה עוד לפני שנפגש עם זולתו. חלק גדול מהיחד נעשה בבית. היחד הזה הוא תנאי מוקדם, ולולא זה לא יכון דבר ממה שצריך להיבנות כאן.

5. עפ"י גיטין סב, א.

מי הוא 'איש יחד'?

כאמור, ביטוי זה מלמד גם על הוויה וגם על עשייה של 'יחד'. אולם, צריך לשים לב שביחד יש גם את המילה 'יחד'. כאשר מחדדים, יש לשים את הדבר המחדד ביחד עם הדבר המתחדד. כיצד נראה איש היחד החד? כשיש לו סברא הוא יודע גם לשקול אחרת. הוא יודע שמי שיעמוד מולו יכול לחשוב אחרת. תלמיד חכם יודע לשקול דעה כנגד דעה הפוכה. כי להיות 'איש יחד' זה גם בסברא - להיות מסוגל לאזן את האפשרויות המעומתות זו עם זו.

'איש יחד' הוא כזה גם במישורים נוספים: בדעת, במידות. לדעת למצוא את דרך האמצע, להתנהג במיצוע. לא ללכת לקצוות. אמנם מדובר באיש ברזל ועקרונות, אבל בכל זאת הוא 'איש יחד'. זה חיבור לא פשוט, שדורש שיקול, אבל אפשר לומר שתכונת הברזל שבו ותכונת היחד שבו מחדדות זו את זו. התלמיד חכם עושה עבודה של עיבוד עצמי, ומתאים את עצמו אל היחד, הוא רוצה את היחד. הוא חי את היחד, ובכך הוא 'איש יחד'.

איש האחדות האלקית

מי הוא אותו 'איש יחד'? אילו דמויות יכולות לצייר לנו את מהותו? זה דוד ויהונתן. זה רבי יוחנן וריש לקיש.

כמו דוד ויהונתן, שאהבתם אינה תלויה בדבר, כי היא אינה תלויה אלא בדבר הגדול האלוקי שמאחד אותם. זהו גם היחד של רבי יוחנן וריש לקיש. היחד שמתחיל מכל אחד מהם בעצמו.

המילה שמבטאת את השלמות של הבורא היא 'ה' אחד'. אחד זה שלמות, ו'איש יחד' הוא איש האחד, שחי את האחד.

הכינוי הראשון שבו נקרא התלמיד חכם בפרק קנין תורה⁶ הוא 'רע', ובהמשך לכך 'אהוב, אוהב'. זה 'איש יחד'. 'תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם'.⁷

היחד הקורן בפנים

עוד בביתו, לפני שנפגש עם רבי יוחנן, ריש לקיש חוזר על הסוגיא כמה פעמים. יש מקומות שכתוב שחזר על הסוגיא ארבעים פעמים,⁸ עד שדומה כמונח לו בכיסו.⁹ כל אחד עשה את העבודה הזאת אצלו בבית, ברוח של יחד, ואח"כ הם באים ללמוד יחד ממש.

6. אבות ו, א.

7. ברכות סד, א.

8. בבלי תענית ח, א.

9. עפ"י בבלי פסחים עב, א.

במשל של הברזלים - היחד נוצר רק בסוף. אצל רבי יוחנן וריש לקיש היחד היה כבר בהכנות, עוד לפני הפגישה, אך מה שהתגלה אח"כ בפגישה שלהם אחד עם השני זה עוד הרבה למעלה מהיחד הראשון. ומה יוצא מזה? 'פני רעהו'.

מה פירוש הדבר? נוצרת כאן בחינה מיוחדת של הַעוֹת, דיבוק חברים ותוכן של חברות. קודם כל יש את הפנים של דוד, ויש את הפנים של יהונתן, שכל אחד מהם תלמיד חכם, והוא ברזל. אהבתם מוסיפה והולכת, ובאה לידי ביטוי בפנים של דוד ובפנים של יהונתן. מה זה הפנים? החיות, האורגאניות.

לאן הגיעו הדברים? הברזל והברזל מתחדדים ואף מתאחדים מבחינה פיסית. אולם, האיש והאיש הקשים כברזל ומתחדדים, מתעצמים ומגיעים לבסוף לדרגת החיות של 'פני רעהו'. יש כאן הַעוֹת עם דו פנים. פניו של כל אחד מהם מביעות את היחד הזה.

מעלת היחד האנושי

בהתבוננות נוספת, הסמכת היחד האנושי ליחד של הברזלים יש בה גם מימד של הנגדה.

כשמדובר על שני ברזלים - מתחילה כל אחד מהם בשלו, אך המטרה של התְּרָשׁ היא שיהיו יחד, לכן הברזל מכה בברזל ומחדד. ביחס לאנשים אין בפסוק מילה שמציגה לנו מישהו שפועל. יש רק מציאות של 'איש יחד', ומיד שומעים את ה'פני רעהו', שזה ביטוי שכולל הן את התוצאה והן את המעשה. נראה שכשם שקודם לכן ביטא ה'יחד' הן את הדרך והן את התוצאה ביחס לברזל, גם כאן ה'יחד' המשותף ממשיך לשכלל את ה'יחד' היסודי שלהם, כפי שביארנו. אמנם, אין בפסוק מילת יחס בין האנשים, כפי שאין לדבר על יחס בין היד לרגל כאשר מדברים על האדם, שהרי הם חלק מדבר אחד.

המימד הכללי

מה ששלמה המלך אומר מתקיים לא רק בשני חברים פרטיים, אלא יכול להיות גם ציבורי. משפחה עם משפחה, קהילה עם קהילה, שבט עם שבט, ואף דור שלם. רוח איש היחד יכולה לַשְׁרוֹת בכלל.

וגם איש היחד עצמו הוא הַע של הכל. דוד הוא איש יחד עם יהונתן, אך גם עם הדור כולו, עם כלל ישראל. 'חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פיקודיך'.¹⁰

10. תהלים קיט, סג.

נִצֵּר תְּאֲנָה יֹאכֵל פְּרִיָּה וְשֹׁמֵר אֲדוֹנָיו יִכְבֹּד: (כז, יח)

ביאור הגר"א:

כי תאנה אין לקיטתה כאחת, אלא מתבשלת מעט מעט, וצריך לשומרה תמיד. והשומרה הוא יאכל פריה, כי היא מתבשלת בכל עת.

'ושומר אדוניו יכובד', כי השומר הוא הראש, כמו שנאמר 'שומר לראשי אשימך כל הימים'¹¹ וכמו 'שלושת שומרי הסף'¹², שהם על החמישה משבעה רואי פני המלך.¹³

בסוף הפירוש לפסוק הבא, מוסיף הגאון עוד לפרש פסוק זה:

והענין כמו שפירשנו, כי האדם צריך שלושה דברים: תורה ומצוות ודרך חיים.

וזהו 'נוצר תאנה' הוא התורה: מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהם טעם.¹⁴ טעם 'ושומר אדוניו' - שעושה מצות אדוניו, אדון הכל, 'יכובד'.

הנצירה - ערנות מתוך הוקרה

במשל, בעץ התאנה, מי שלא יהיה מספיק ערני - יחמיץ תאנים. בכל רגע מתבשל פרי, וצריך ערנות שלא יקדים ויפול, כי תאנים נופלות. התאנה היא כזו שאין לה עת קציר, אלא כל יום ישנה תאנה בשלה אחרת. טבע זה מצריך ערנות קבועה, וקטיפה מתמשך וקבוע.

את הפירות יזכה לאכול רק מי שנמצא בערנות קבועה. וזאת בזכות העובדה שהוא אוהב את הפירות, מעריך ומוקיר אותם, ויודע את מעלתם. נוצר התאנה מוקיר את כל הפירות של העץ, ובהתאם לכך הוא יאכל את כל פירותיה של התאנה. הוא יזכה לכך עבור ההשתדלות, ומעשה הנצירה. זהו השכר הטוב ביותר בשבילו, כי זה מה שהוא רוצה.

הנצירה - דרך ההיבנות בתורה

לפי ביאור הגאון, הנצירה שהפסוק מדבר עליה מכוונת כנגד הענין של תלמוד תורה, ההיבנות בתורה. התורה דורשת ערנות קבועה, שלא תהיה איזו תאנה שהולכת לאיבוד.

המשל הזה מאוד מרשים, וחז"ל מציינים בכך שלוש בחינות.

11. שמואל א כח, ב.

12. מלכים ב כה, יח; ירמיה נב, כד.

13. עפ"י הפסוק הבא מיד לאחר מכן שם שם, יט; שם שם, כה.

14. עירובין נד, ב.

האחת, בחינת חובת התמדת הנצירה :

למה נמשלה תורה לתאנה? שרוב האילנות, הזית והגפן והתמרה נלקטין באחד והתאנה נלקטה מעט מעט, וכך התורה היום לומד מעט ולמחר הרבה, לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנים.¹⁵

השניה, בחינת שכר הנצירה :

מה תאנה זו - כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהם מוצא בהם טעם.¹⁶

והשלישית, בחינת מעלת פירות הנצירה :

דבר אחר: למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפירות יש בהם פסולת - תמרים יש בהם גרעינים, ענבים יש בהם חרצנים, רמונים יש בהם קליפין, אבל תאנה כלה יפה לאכול - כך דברי תורה אין בהם פסולת, שנאמר 'כי לא דבר רק הוא מכם'.^{17,18}

הנצירה - בטחון בפירות העמל

אולם, נראה שיש במשל הזה תוכן נוסף, שמאיר אף את שאר עניינינו ומחדש בהם ; לו שאלו אותנו מה עלינו לעשות כדי לקנות קנין תורה, היינו אומרים שצריך לעשות מעשה, צריך ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם. אולם, כאן כתוב משהו אחר - עליך רק לנצור ולאכול - זה הכל.

התאנה היא משבעת המינים שהשתבחה בהם ארץ ישראל. ממעלותיה, שאפילו להשקותה אין צורך. רק לנצור לקטוף ולאכול. ויש לומר שאכן בעולם הגשמי הבוטני, הדבר הכי קרוב לתורה זה התאנה, אבל בתורה בחינה זו מתעצמת אף יותר. בדברי תורה, באמת **בכל זמן** שמשמש בהם - מוצא בהם טעם. ישנה הופעה מיוחדת של תורה בכל יום.

מי שרוצה לאכול את כל פירות התאנה, אוהב אותם ולא רוצה לאבדם, מסתובב סביב התאנה ובודק היכן יש עוד פרי שבשל. בתאנה זה רק 'אולי', אבל בתורה זה בטוח! כך אומר שלמה: 'נוצר תאנה יאכל פריה' - אין ספק אם יש שם פרי, זה ודאי.

עם זאת, אין זה אומר שכל אחד יזכה - רק ה'נוצר' שהוגה בתורה יומם ולילה. לעומת זאת, מי שלא יהיה 'נוצר' - יפסיד הרבה מן התאנים. התאנה מצמיחה פירות כל הזמן. עליך מוטל רק לנצור.

15. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת פינחס סימן יא ; במדבר רבה יב, ט.

16. עירובין נד, ב.

17. דברים לב, מז.

18. ילקוט שמעוני יהושע רמז ב.

הנצירה - קנין התורה המתחדשת

בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב,¹⁹ כי לכל יום יש חידוש. 'הר חורב' זה 'מותן תורה'. המשנה באה לומר שמתן תורה לא היה מאורע חד פעמי בעבר, אלא כאשר החיים מתחדשים גם התורה מתחדשת. בכל רגע ישנה השפעה של תורה, ולכל רגע יש את הכח המיוחד שלו, שתוכל לקבל אם תפגש אתו, עם הנשמה שקבלת היום, עם ההרגשה והמחשבה המיוחדות לרגע זה, שלא ישוב. אם הכח של היום הזה יפגש עם התורה - הוא יוליד משהו מיוחד במינו. מחר - זה כבר יום אחר. 'כל זמן שממשמש בהם מוצא בהם טעם' - מה שאתה יכול להשיג עכשיו מהפגישה שלך עם התורה זה מיוחד לעכשיו. אח"כ זה משהו אחר. למה? כי מחר תהיה איש אחר. מחר תגדל תאנה אחרת לגמרי.

הנצירה - חרדת קנין התורה ושמירתה

אמנם, אמרנו שעל מנת ללמוד מהתורה צריך רק לנצור לקטוף ולאכול, אבל צריך לדעת גם שינוחין לאבדן ככלי זכוכית.²⁰ אמנם, 'הרחב פיך ואמלאהו',²¹ אבל אתה חייב לנצור את זה.

ה'נוצר תאנה' - חרד לניצול כל הפירות. דבר זה מבטיח את אכילתו. למרות שלא כתובות כאן הלכות 'תלמוד תורה', אלו הלכות 'קיום התורה', דהיינו - הפקת פירותיה.

ה'נוצר' - מוקיר החיים

מה הם המרכיבים הנפשיים ביחסו של הנוצר? אפשר לומר עליו שהוא מאוד מוקיר את התורה, אבל אפשר לראות גם שהוא מאוד מוקיר את החיים. הוא נוצר, כי הוא לא רוצה שרגע אחד של חיים ירד לטמיון. כל רגע של חיים הוא טיפה של תורה. הרגע הזה יכול להפוך לדברי אלקים חיים. לכן אמרו חז"ל על עם הארץ, שהוא אינו חס על חיי עצמו.²² ולעומתו, התלמיד חכם אוהב את החיים, אוהב את המקום, את הצדקות, את המישרים,²³ את כל הטוב והיפה. ניכר שהוא איש של אהבה.

נקודת היחס - המפתח לקצירת פירות העמל

אכן, יש בתאנה בחינות ראשוניות שצריך לעמול עליהם יותר - לנטוע, ולגדל. אולם, לכל מי שלומד תורה יש כבר תאנים נטועות, שמולידות פירות מדי רגע. הפסוק מדגיש כאן שהעיקר זה היחס - לנצור. הנצירה היא מרכיב גדול מאוד וכמעט בלעדי בזכייה בפירות.

19. אבות פרק ו.

20. בבלי חגיגה טו, א.

21. תהלים פא, יא. עפ"י בבלי ברכות נ, א: 'ההוא בדברי תורה כתיב'.

22. עפ"י בבלי פסחים מט, ב: 'עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך' וכו'.

23. עפ"י רשימת המידות שהתורה נקנית בהן במשנה אבות ו, ו.

המשך הפסוק מדבר על 'שומר אדוניו אשר יכובד, והפסוק הבא מדבר על מערכות יחסים של פנים ולבבות: 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם'.

גם בתאנה, וגם אצל השומר, וגם בפסוק הבא, העוסק ביחסי הפנים והלב, מודגש משקל גדול מאוד של נושא היחס, והשפעתו על התוצאות.

'נוצר תאנה' מדבר על תלמוד תורה, על בית המדרש. מי יאכל, ומי יקטוף את הפירות? מי שחרד ושומר על כל תאנה ותאנה - הוא יאכל. אבל ראוי היה לשאול: היכן מודגש כל העמל של קנין תורה? האם כך נכון לצייר את מי שעומד ליד הסטנדר - כמי שעומד ליד התאנה וקוטף?

אז כמובן צריך לומר, שמדובר אחרי העמל והיגיעה. כאשר אתה חוזר היום בכוחות מחודשים, הבט שוב ותראה תאנה נוספת שבודאי הבשילה. בכל אופן, המסר הוא שהתנאי להצלחה הוא היחס. לחזור על הלימוד לא כמו תוכי, לא מתוך אילוץ. קיים גבול דק בין עצלות נפשית להתנהלות מושכלת. אדם צריך לדעת לחזור בגישה נפשית כזו שתאפשר לו למצוא את התאנים. מי שלא מסוגל לראות תאנה, שלא יחפש תאנים. אם יש סבלנות, אם יש יחס נפשי נכון - אז יש על מה לדבר. זהו דבר המסור ללב, להבחין בין עצלות ורפיון לשכל הלימודי.

עבודת הנצירה - עמל פנימי

עם זאת, באופן יותר רחב, משל התאנים הוא כן דומה ליהודי על יד הסטנדר, העמל בתורה. מתוקה שנת העמל, לאחר יום מלא בעבודה. העומד על יד התאנה וקוטף, מכיר בכך שישנן מערכות טבעיות העובדות לבד. עליך להיות נוצר, מוקיר, אוהב, יודע שדברי תורה צריכים שמירה ככלי זכוכית. 'נוצר' היא מילה נפלאה, זהו היחס של מי שיושב ליד הסוגיא, יחס שמכיר את הגובה שבענין. אם הוא נוצר - הוא יאכל. הוא תמיד ימצא טעם חדש. מי שבא ביחס נפשי נכון אל הלימוד, ודאי שבאיכות הזו, מיד כשיביט - שוב ימצא תאנים חדשות.

הלב מפעיל את הפנים ואת החוץ, לכן אם אתה עומד ליד התאנה ונוצר, אידך פירושא הוא - זיל גמור. העולם הוא אלוקי, והלב הוא המלך. הפנים מוליד את החוץ. אם אתה נוצר ותו לא - יושב ליד הסטנדר, אם תגיד 'נעשה ונשמע' - תשמע את 'עשרת הדברות'! יפתחו שערי שמים! אם תגיד 'נעשה ונשמע' - יבוא לך 'הר כגיגית',²⁴ כי הפנים עושה את הכל.

כך זה כאשר למדת כבר, ואתה מהרהר בדברי התורה כעת, וכך זה גם אם אתה נמצא בתחילת הלימוד או בתחילת הסוגיא - יבוא חשק, יבוא טעם בלימוד, יבוא החברותא, השיעור. תן לזה לעבוד, כמו התאנה. עליך רק לנצור, והמערכות הטבעיות תעבודנה. חשק הלימוד - האם אין זה מערכת אלוקית? אם תהיה נוצר - זה יעבוד. כל תהליכי ההבנות של האדם בתורה, והתאנים שהוא אוכל ממנה -

24. בבלי שבת פח, א. ועיי' מהר"ל 'תפארת ישראל' פרק לב.

אלו מערכות אלוקיות. אם אתה נוצר, במובן זה שאתה מוכן לכך ונותן לזה לעבוד - קל מאוד למצוא את הפירות. אולם, לנצור לאו מילתא זוטרתא היא. נכון שגם הפנים מתחיל מבחינות מסויימות מהחוץ, אבל לעולם אם הדלקת את הנקודה הפנימית - כל המערכות החיצוניות תעבודנה. דבר זה נכון בכל תהליך - פנים קטן מדליק את הכל. אבל איך מגיעים אליו? מבחוץ, לאט לאט.

שומר אדוניו - יכובד

לשומר הראש של המלך יש מעמד מכובד. השומר הוא מקורב, לכן הוא גם מכובד. בפסוק מדובר על קשר עמוק יותר בין מושג שמירת האדון לבין הכבוד. השומר כאן אינו מכובד באופן מקרי בשל עיסוקו בתפקיד בטחוני או טכני, אלא מצד עצם השמירה. הגאון מסביר, שהשומר הוא מי שעושה מצוות אדוניו, אדון הכל - הוא יכובד.

המשל שבחלק הראשון של הפסוק, באמצעות משל התאנה, הציג את קיום התורה בהתחדשותה. החלק השני, באמצעות משל השומר, מציג את קיום המצוות מתוך חרדה לדבר ה'.

השמירה המקיימת

לשומר חשוב שמושא שמירתו יתקיים. ירא החטא אינו ירא רק שלא יחטא, אלא גם מחסרון בעשיית המצוות. ירא החטא הוא ירא חסרון. מתוך שהוא 'שומר אדוניו', הוא חרד להופעה מלאה של העניין האלוקי, שלא יהיה חלילה מצב שעניין אלוקי יכול היה להופיע בעולם ולא הופיע בפועל. כמובן, את כל מה שנוגע לעניין ותלוי בו עצמו - הוא יעשה.

השמירה - קרבת אלקים

למה השומר יכובד? השומר צריך להיות נאמן, צריך לאהוב, להיות מסור, ובהתאם לכך גם מקורב. הוא צריך את כל הבחינות של הקירבה. יש לו את הרקע של כל המרכיבים שהזכרנו שבזכותם הוא שומר, ויש את מעשה השימור עצמו, שמעצים את כל הדברים הללו. הוא נעשה יותר מכיר, יותר מקורב. הוא נעשה יותר חי את התוכן של אדוניו, ומי שחי את התוכן הזה ודאי הוא מכובד. 'כל מי שיש בו יראת שמים - דבריו נשמעים'.²⁵ סופו שנעשה מלך. 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'.²⁶ - אלו תפילין שבראש.²⁷ הוא נעשה מכובד, כי הוא חי את מלך הכבוד, הוא 'שומר אדוניו'.

25. בבלי ברכות ו, ב.

26. דברים כח, י.

27. בבלי ברכות ו, א.

השמירה המוקירה

ישנו ביטוי המופיע הרבה פעמים בתורה: 'ושמרתם את חוקותי ואת משפטי'²⁸, 'ושמרתם לעשותם'²⁹, 'שמור ושמעת את כל הדברים'³⁰. אנו רגילים בביטויים אלה, ולכן לא שמים לב. מה פירוש הביטוי 'לשמור את החוקים'? 'לקיים' זה נקרא בשפתנו 'לשמור', אבל זו לא המשמעות הפשוטה. יש בתורה שומר של פקדון, יש שומר של צאן, וכך יש גם שומר חוק.

כיצד שומרים את החוק? כמו ששומרים את הצאן - בדיר, כמו שאני שומר את הפקדון - בכספת. ולמה? כי אני רוצה אותו, אני אוהב אותו. כך שומרים את החוק. רוצים אותו, הוא יקר לי, לכן אני שומר עליו. אני מגן עליו, אני רוצה שיחיה, שיופיע. זה מה שנקרא 'שומר אדוני'.

השמירה - נקודת היחס

גם פסוק זה עוסק בנושא היחס של האדם אל הערך. השומר המוזכר כאן ניכר ביחסו אל משמרת אדוניו, ולא במעשה של השמירה בפועל. לשומר חוק זה לכבד אותו. זה אומר שאיכפת לי ממנו. ברור שאני גם מקיים אותו, אבל העיקר היא ההתייחסות - המשמרת. הנוצר והשומר מציגים בפנינו את החרדה ואת פירותיה. הראשון בתחום בית המדרש, והשני בעולם המעשה של המצוות.

בְּמִים הַפְּנִים לַפְּנִים כֵּן לֵב־הָאָדָם לְאָדָם: (כז, יט)

ביאור הגר"א:

כמו המים שמראים פני האדם כפי שהוא נראה למים. אם יעקם פניו - גם המים יראו כן. כן לב האדם לאדם - אם לבו טוב לאותו אדם - הוא גם כן טוב עמו, אף שאינו יודע לבו של אדם.

והענין: כמו שפירשנו, כי האדם צריך שלושה דברים: תורה ומצוות ודרך חיים...³¹

'כמים' וגו' - הוא דרך חיים, שזהו הדביקות 'ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו'³², וכמו שהאדם דבק להשי"ת, כן הקב"ה דבק בו. וכמו שנאמר: 'ועל'

28. ויקרא יח, ה.

29. דברים ה, א.

30. דברים יב, כב.

31. דילגנו ולא העתקנו כאן את השורות הבאות בביאור הגר"א, משום שבפסוק הקודם כבר הבאנו את דברי הגאון הנ"ל, שמוסבים עליו ביחס לתורה ולמצוות.

32. דברים יא, כב.

דמות הכסא דמות כמראה אדם'³³ וכן כל הנביאים ראו בדמות אדם, לפי שהם אדם, לכן מראה עצמו להם בדמות אדם.

תוקפם של דברים שבלב

הגאון אומר שלמרות שאין גילוי חיצוני למה שבלבו של אדם, בכל זאת האדם שמולו מושפע מזה.

היכן זה כתוב בפסוק?

הפסוק מתאר את התופעה שהפנים לפנים הם כמו מים, וכך הוא גם לב האדם לאדם.

כשם שפנים רואות במים את בבואתם בדיוק, וכל שינוי משפיע מיד, כך גם הפנים אל הפנים, מתנהגות כמו מים אל הפנים.

דבר נוסף אומר הפסוק בענייני בין אדם לחבירו: כן לב האדם לאדם. במישור הראשון דובר על הפנים שבהן האדם מביע את עצמו ומקרין כלפי חוץ. הצורה שבה אתה מתייחס וסגנון ההבעה שלך יחד עם מאור הפנים - את כל זה, במידה שאתה נותן, כך אתה מקבל בחזרה.

במישור השני - דברים שבלב הוי דברים. האדם מתייחס אליך בלבו כפי לבך.

הדברים נכונים הן ביחס לאיש, הן ביחס לציבור ואף לדור שלם.

המים המקבלים ומקרינים

המשל של המים איננו מתבסס רק על תכונת הראי של המים - ישנן גם מראות מסוג אחר. המים אינם רק ראי - המים מייצגים את שיא הגמישות. הם חסרי צורה לחלוטין.

דע לך! ההשפעות של הנהגתך החיצונית על היחסים הן כמו מים - הכל בידך! אתה הוא בעל הבית הגדול - כל שינוי של כלים ותבנית שלך, תגרום מיד לכך שהיחסים יקבלו צורה חדשה. זהו חוק טבע, שכל שינוי משפיע לאלתר על המערכות החיצוניות והמערכות הפנימיות. זהו חוק ביחסי אנוש.

יסוד ההשפעה

מה ההיגיון שבדברים? העקרון בנוי על שני יסודות:

האחד הוא יסוד האחדות - החיים אחידים. אתה והזולת קשורים בצד השווה, החי, המאחד. הכל חלק מחיות עולמית אחדותית אורגאנית.

היסוד השני הוא בשורש של כל האחדות האורגאנית הזו. מי מושך בחוטים? מהי הנקודה המולכת? הנקודה האלוקית.

33. יחזקאל א, כו.

מידה טובה גוברת

אנו אומרים שיש קשר של חיים, ובכל מערכות היחסים אישיות א' משפיעה על אישיות ב'. אולם, נשאלת השאלה: אם חל שינוי וא' אוהב יותר מב' - מי ישפיע על מי? האם האוהב יותר או האוהב פחות?

התשובה היא שהטוב יותר הוא המולך. 'מאן מלכי? רבנן!'.³⁴ התורה 'נותנת לו מלכות וממשלה'.³⁵ אין זה חוק סתמי שכל פינה משפיעה על זולתה, אלא אם יש שתי פינות - מי שיותר אלוקי הוא המשפיע. ואם שתיהן אלוקיות, אדרבה, ההשפעות יהיו עצומות. הרי כך למדנו בפסוקים הקודמים - 'איש יחד פני רעהו'. היחד האנושי מתחיל להשפיע עוד לפני שמתחילה עבודת הצוות.

הלב מולך

נאמר 'לב האדם לאדם', ולא 'לב האדם ללב האדם'. ניתן לקרוא כאן גם השפעה על האדם עצמו, ולא רק על האדם שממול. כמו שבפסוקים הקודמים היתה ההשפעה על האדם הפועל בעצמו, שנוצר התאנה הוא שאכל את פריה, ושומר אדונו הוא שכובד. משמעות הדבר היא שאם יש לך לב טוב, תהיה כולך אחר - לב האדם משפיע על כל האדם. שורש הדבר הוא בכך שהלב הוא מלך, הפנימיות של האדם מולכת. אם יש לך לב טוב, גם הידים והרגליים, וגם הבעות הפנים יעלו ויתעלו. כשם שלמדנו ברישא ששני יהודים אינם נפרדים זה מזה, כך היא גם האמת הזאת, שמה שיותר עמוק, יותר תורה, יותר פנימי ומתוך הלב - זו היא הנקודה המולכת.

הפנים כמבוא הלב

יש כאן מפתח גדול מאוד, מחייב - הכל תלוי בך! אם תטפח פנים - יהיו פנים לעומתם, אם תטפח לב - הכל יהיה אחרת. אבל לא כתוב כאן שזו עבודה קלה. אם יהיה לב - הוא יהיה מלך גדול, אבל דע לך, אומר הפסוק, שגם הפנים לפנים עובד. הלב משפיע יותר מזה, אך הפנים הינם הדרך אל הלב. מן הקל אל הכבד. המלך הוא הנקודה הפנימית, אך הדרך אליה היא ארוכה, לכן הפסוקים מוליכים אותנו אליה בהדרגה. יש דרך, יש מסלול, שמתחיל בַּפְּנִים, אך הכל עובד באופן מיידי בחזרה.

הדרך ליראות פני אלוקים

כל זה משל חשוב מאוד שלמדנו כאן על בין אדם לחבירו - עד כמה מידת הדביקות משפיעה. הנמשל לפי הגאון הוא הדביקות בקב"ה. וכאן צריך עיון: מה הם הפנים? בין אדם לחבירו מובן שהפנים משפיעות על הפנים, והלב על הלב, אבל כלפי שמיא?!

34. עפ"י בבלי גיטין סב, א.

35. אבות ו, א.

אמנם כן, יש לב ודביקות - יש 'ואהבת', ויש 'ולעבדו בכל לבבכם'. וכמו שאמרנו בבין אדם לחבירו שיש פנים וישנה אהבה בוערת פנימית מכוסה, גם כלפי שמיא יש מצוות, ויש אהבת הלב. להיות אלוקי במצוות ובאורחות החיים, בהתנהגות - לא תמיד זה נדלק מיד בהתחלה. כדי להגיע ל'לאהבה את ה' אלוקים ולעבדו בכל לבבכם',³⁶ צריך קודם את הישמע תשמעו אל מצוותי ועשיתם אותם'. אחרי המעשים ימשכו הלבבות.

יש אדם שחרד למצוות כדי להגיע לכבוד אלוקי, לתוכן, 'לאהבה' ולעבדו' - על ידי מצוות. מתוך הדביקות במצוות הוא זוכה להחזר של פנים אלוקיות.

אהבת אלוקים חוזרת

אולם, עדיין קשה קצת להבין. אצל בין אדם לחבירו הדביקות משפיעה כמו מים מן הלב שלך ללב של החבר. אפשר להבין שהלב של החבר משתנה ונעשה אחר. אבל כלפי שמיא, כשיהודי יותר מלא באהבת אלוקים היום, האם הוא מקבל איזה החזר אלוקי שונה? האם 'לב שמים' עשוי להשתנות?

התשובה היא: כן. לא מדובר רק בהערכה, ביחס, אלא ממש במשקל אלוקי אחר, מדרגה נוספת במציאות המתעלה מדומם לצומח לחי למדבר ולישראל. הרי יש גם מעבר למדרגת ישראל - 'בית הלוי', 'בית אהרון' ויש גם 'יראי ה''. ישנה מדרגה איכותית אחרת, ומן השמים מעניקים לו יותר קרבת אלוקים, והוא יותר איש אלוקים. יש מזה נפקא מינה להלכה ולמעשה: 'מרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות'³⁷ - כך ניצלים מעבירה. 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'³⁸ - כך מייצרים הרתעה מול האומות. ככל שנהיה יהודים של תפילין של ראש - 'ויראו ממך'.

אהבת אלוקים המקיפה הכל

בעניין הזה אין משל ונמשל בלבד, אלא המשל והנמשל קשורים זה בזה. 'אוהב את המקום'³⁹ - כי'מקומו של עולם', המתגלה דרך העולם. 'אוהב את הבריות' - כבריותיו של מקום. כל מה שאנו רואים - מאחוריו עומד ה'מקום'. 'אוהב את הבריות' - לא נאמר 'את האנשים', הבריות הם בריותיו של אלוקים, הוא אוהב את האלוקים, את הכלל, את היחד. וכמה שהוא אוהב - הוא 'אוהב'. למי הוא אוהב? לכל, גם כלפי שמים. האיכות שלו אחרת, וככל שהוא יותר אוהב את המקום ואוהב את הבריות, אז הוא ממילא נעשה אוהב יותר, איכותי יותר - גם כלפי שמיא וגם כלפי הבריות.

36. דברים יא, יג.

37. אבות ו, א.

38. דברים כח, י.

39. אבות ו, א; שם שם, ו.

המשל והנמשל כאן הם ביחד ממש מכל הבחינות, שכן מי שרוח הבריות נוחה הימנו⁴⁰ - זאת אומרת שהוא יותר מרכזי, יותר רע, יותר אהוב. ולכן רוח המקום נוחה הימנו - כי הוא בעצמו יותר תורה, יותר אלוקי ויותר כללי. ודוקא משום כך הוא עוד יותר אהוב. אהוב לשמים ואהוב לבריות זה ביחד. כשכתבו שהלב שלך יעצב וישפיע על היותך אהוב, על עד כמה אתה אהוב ודבוק, זה נכון גם כלפי הבריות וגם כלפי המקום. כשם שאתה אהוב את הבריות כבריותיו של מקום, כך הבריות אהבות אותך, והן מבטאות את אהבתו של המקום אליך. אתה יותר 'איש יחד' יותר כללי ויותר אהוב לכל.

סולם המעלות - התורה, מצוות ודבקות

יש משמעות לסדר של הדברים שמופיעים בפסוקים שלמדנו:

ברישא של פסוק יח: 'נוצֵר' - לענין תורה. הסולם תמיד מתחיל בתורה 'תורה מביאה לידי זהירות' וכו'.⁴¹

בהמשך פסוק זה: 'שומר אדוניו' - מצוות הנותנות כבוד. אין כבוד אלא תורה,⁴² לכן 'כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות'.⁴³ ככל שיש יותר תורה, יש יותר כבוד. ה' הוא מלך הכבוד⁴⁴ - כל הכבוד שבעולם מתייחס אליו. המשמר את המצוות הוא משמר את האלוקות המופיעה בעולם על ידי הקפדתו וחרדתו לאדוניו.

לבסוף, בפסוק יט: מתוך היחס לתורה והיחס למצוות באים לאהבת אלוקים - 'כמים הפנים לפנים'. תורה, מצוות ואהבת אלוקים - זהו הסדר, שמוליך אל הפסגה, כל כך גבוה. התורה כבסיס אפילו לפני המצוות. 'תלמוד גדול - שמביא לידי מעשה'.⁴⁵ כמו בפרקי אבות⁴⁶ - הדבר הראשון הוא תלמוד, עריכת שפתיים.

היראה המביאה לאהבה

השומר - חרד לאדוניו, להופעת ה' בעולם, שלא תוזק, שתישמר במלואה. שומר את השבת זה לא רק שומר אותה בעצמו, אלא חרד לעצם השבת שלא תפגע, שלא יפגע גילוי ה' הזה שבעולם.

מתוך כך מגיע אדם לאהבה - 'כמים הפנים'. כך זה בפרשת 'והיה אם שמע' - קודם כל באה עשיית המצוות ורק אחר כך 'לאהבה... ולעבדו...'. וכך גם בפרשת ציצית⁴⁷

40. עפ"י אבות ג, י.

41. עבודה זרה כ, ב.

42. אבות ו, ג.

43. אבות ד, ו.

44. תהלים כד, ז-י.

45. קידושין מ, ב.

46. אבות ו, ה.

47. במדבר טו, לז-מא.

- קודם 'וראיתם... וזכרתם...' את כלל המצוות, יחד עם ה'לא תתורו', ואחר כך בשלב השני 'למען תזכרו ועשיתם... והייתם קדושים'. דרך המצוות מגיעים לקדושה.

נפגשנו כאן בשתי הזרועות של המערכות הטבעיות - מצד אחד הלב מדליק את החוץ, ומצד שני המצוות מביאות את הקדושה.

מ'אהבת עולם' ל'אהבה רבה'⁴⁸

מי בא לבית המדרש? מי זה 'נוצר תאנה'?

בפרשת שמע⁴⁹ אפשר לראות, שרק אחרי 'ואהבת את ה' א-להיך', אז מגיע 'והיו הדברים האלה... על לבבך', ואז 'ושננתם... ודברתם...'. אם אין 'ואהבת' אי אפשר להיות 'נוצר תאנה', אלא שאמנם כבר בהתחלה יש 'ואהבת', אבל אחרי שמגיעים לסוף הפסוק, ויש 'כמים הפנים לפנים', אז האהבה היא הרבה יותר, ולכן באה מהדורא בתרא 'לאהבה... ולעבדו...'⁵⁰.

עם כל זאת, אי אפשר להתחיל בלי 'ואהבת'. צריך הכנות של דורות, של אישיות, של עבודה, של מדרגות. עם התשתית הזאת אדם מגיע אל הסטנדר, ואז נהיה 'שומר אדוניו', ונהיה כמים, ואז ה'ואהבת' הוא כבר אחר לגמרי, וגם ה'שומר אדוניו' הוא אחר, וגם המים... וכך הכל עולה ומתעלה.

אחרית דבר - בראשיתו

לפני כל הפסוקים האלה היה כתוב כמבוא כללי - 'איש יחד' (פסוק יז). עניין זה הוא לפני הכל, כמו כרטיס כניסה לבית המדרש. אדם בא ללמוד תורה בשם הדור, הוא צריך להבין את השפה. הוא מוכרח להיות 'איש יחד', אישיות חברותית מאוד. בעצם הוא צריך להיות 'מענטש' - איש, בן אדם.

48. עיי' בספר 'בני יששכר' מאמרי חודש סיון, מאמר ד אות ו, ובהערות שם.

49. דברים ו, ה-ו.

50. דברים יא, יג.